

ÎN LEGĂTURĂ CU VECHIMEA TERITORIULUI RURAL AL HISTRIEI

Dacă lăsăm la o parte unele foarte vagi aluzii mai vechi¹, problema teritoriului rural al Histriei a fost pusă și dezbătută pe larg, pentru prima dată, de V. Pârvan. Cu toate contribuțiile remarcabile aduse și în această privință de marele nostru învățat, completate sau, uneori, modificate de urmașii săi, trebuie să recunoaștem însă că ea este departe de a fi primit o soluție satisfăcătoare, nici măcar în ceea ce privește chestiunea inițială — aceea a vechimii acestui teritoriu — deși de aceasta depinde justa rezolvare a unei serii de alte probleme, extrem de importante. Ne gândim în primul rînd la problema, așa de complexă, a relațiilor de producție, adică a regimului proprietății și a structurii de clasă din așezarea milesiană de la gurile Dunării, în diferitele sale faze de dezvoltare². Pentru că, abia dacă mai este nevoie s-o subliniem, de existența — de totdeauna sau numai de la o anumită epocă — a unui teritoriu rural histrian depinde acceptarea sau nu a părerii curente că Histria a fost, măcar o vreme, o cetate exclusiv comercială și cel mult, de la un timp, și meșteșugărească, sau dacă nu este cazul a revizui această părere, în sensul că, indiferent de greutatea ei specifică, trebuie să facem loc, încă de la început, cu consecințele respective, și agriculturii în activitatea histrienilor. De aceea, socotim că prima problemă care se cere a fi lămurită, este problema vechimii teritoriului rural al Histriei. Este tocmai ceea ce vom încerca în studiul de față, ceea ce nu înseamnă, se înțelege, că nu vom avea continuu prezente în fața noastră, implicit și chiar, cînd va fi nevoie, explicit, și alte probleme, mai ales pe aceea a relațiilor dintre coloniștii greci și băștinași.

Vom începe, așa cum se cuvine, cu o scurtă expunere a părerilor emise pînă acum în legătură cu această problemă, deși — trebuie s-o

¹ De pildă, Gr.Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, București, 1902, p.94 ; B. Pick-K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, vol. I, 1898, p. 130.

² Iorgu Stoian, *O inscripție inedită din Histria*, SCIV, II, 2, 1951, p. 154 și, mai ales, *Ecouri ale luptei de clasă la Istros*, SCIV, IV, 3—4. 1953, p. 698, nota 5.

mărturisim — nu este întotdeauna ușor de a contura poziția fiecărui cercetător în parte, în această privință, dat fiind, adesea, nu numai vagul considerațiilor, dar chiar caracterul lor, nu o dată contradictoriu.

Astfel, referindu-ne mai întâi, așa cum este natural, la V. Pârvan însuși, deși observațiile sale asupra teritoriului rural al Histriei sînt foarte bogate și întotdeauna interesante, nu știm totuși pînă la urmă dacă, după el, Histria a avut sau nu un teritoriu rural, înainte de stăpînirea romană și, dacă da, anume de cînd. Și, cînd afirmăm aceasta, nu ne referim numai la lucrări mai vechi, dinainte de începerea săpăturilor de la Histria³, ci și la lucrările sale ulterioare⁴, în care abundă pasaje caracteristice din acest punct de vedere.

„Thracii — spune, astfel, undeva, V. Pârvan — nu puteau alunga pe Greci de pe țărmul pontic, fiindcă nu știau meșteșugul de a cuceri cetăți întărite. Grecii nu se puteau lipsi de teritoriul rural thracic. Cîteodată mai veneau și dușmani comuni, care îi făceau să se unească... Thracii și grecii din Pontul Stîng s-au făcut prieteni. Thracii au venit la orașe și au cunoscut pe greci, cu viața lor strălucitoare... Grecii s-au dus la țară și au prins dragostea de ogoarele roditoare, venindu-le dorința să cultive și ei pămîntul”⁵. Și, încă și mai semnificativ : „Grecii din Pontul Stîng se întorc în vremea pașnică romană, din ce în ce mai mult, spre viața rurală; teritoriile lor roditoare dinlăuntru Thraciei și Scythiei Mici, lucrute mai înainte numai de thraci, sînt lucrute acum și de greci : sînt pline satele din Scythia Minor cu „senatori” din Histria sau Tomi, cari trăiesc la țară, făcînd agricultură. Romanii din Pontul Stîng sînt, la rîndul lor, de la început, în marea lor majoritate, proprietari agricoli”⁶.

Este adevărat că, în alte părți V. Pârvan lasă să se întrevadă că Histria a putut avea un teritoriu rural și înainte de epoca romană, fără a insista asupra vechimii lui și, cu atît mai puțin, asupra faptului dacă cetatea a avut sau nu un astfel de teritoriu încă de la fondarea ei. Semnificative în această privință sînt, în special, observațiile sale cu privire la cunoscuta horothesis din anul 100 e.n. a lui Laberius Maximus, în legătură cu care se vorbește adesea de „fixarea din nou a granițelor teritoriului”⁷, de „o grănițuire din nou a teritoriului rural”⁸, de „hotarele recu-

³ A se vedea, de pildă, V. Pârvan, *Ulmelum*, I, 1912, *passim*; apoi, de același, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, 1913, p. 3, 59, 66, 70, 71.

⁴ *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, în ACMI, 1914, București 1915, p. 117—121; *Campania a II-a de săpături la Histria*, în *Raport asupra activității Muzeului Național de antichități în cursul anului 1915*, București, 1916, p. 190—199 (extras din ACMI, 1915, București, 1916, p.179—218); *Histria*, IV, București, 1916 mai ales, p. 48 sq.; *Histria*, VII, București, 1923, *passim*; *Gînduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Stîng* (în *Memoriale*, 1923, p. 9—50 = RI, VI, 1920, p. 15—49), *passim*; *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, 1923, *passim*; *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, 1923, *passim*; etc.

⁵ V. Pârvan, *Memoriale*, 1923, p. 14; cf. și *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 40—41; *Histria*, IV, p. 42 și *Campania a doua de săpături la Histria*, *loc. cit.*, p. 197.

⁶ V. Pârvan, *Memoriale*, p. 29; cf. *ibidem*, p. 12; idem, *A doua campanie de săpături la Histria*, *loc. cit.*, p. 26 și *La pénétration . . .*, p. 4 și 5; *Histria*, IV, p. 55—56.

⁷ *Histria*, IV, p. 33.

⁸ *Ibidem*, p. 47.

noscute de Imperiu ale teritoriului rural al Histriei⁹ sau, și mai caracteristic, de faptul că „în anul 46...., Histriani, care aveau moșiile lor pînă foarte departe de jur împrejurul orașului, trebuiau acum hotărnicii din nou, nu ca față de barbari, ca înainte, ci ca față de romani”¹⁰.

Poate nu greșim deci prea mult dacă, încercînd să rezumăm observațiile lui V. Pârvan în legătură cu problema teritoriului rural al Histriei, vom spune că, fără a exclude existența lui înainte de stăpînirea romană, vechimea acestui teritoriu pare a nu-i fi reținut pe cît se cuvenea atenția, deși lasă impresia că agricultura n-a intrat întotdeauna în preocupările directe ale histrienilor.

Mai mult, ni se pare că concluziile lui V. Pârvan nu sînt străine de o concepție a sa mai generală, cu privire la raporturile băștinașilor cu grecii, pe de o parte, cu romanii, pe de altă parte, ca să nu mai vorbim de prejudecata, comună și altor istorici ai antichității, referitoare la caracterul exclusiv agricol sau comercial al diferitelor colonii grecești, măcar în anumite condiții și pentru un anumit timp. Dar asupra acestui din urmă aspect al problemei vom mai reveni. Deocamdată, ne mulțumim a reaminti măcar cîteva pasaje ale lui V. Pârvan, care ni se par foarte semnificative, pentru concepția, dacă o putem numi așa, a preafinității civilizației geto-dace numai cu civilizațiile apusene. „Contrar thracilor din Balcani — spune V. Pârvan, geții par a fi fost foarte puțin înclinați a se greciza, în timp ce, de la sosirea romanilor la Dunăre, ei se arată destul de dispuși a accepta influența romană și devin cei mai buni propagatori ai noii civilizații, pînă chiar la porțile orașelor grecești de pe litoral și, uneori, chiar în aceste orașe”¹¹.

Deși dintr-o perspectivă încă limitată și cu o documentare cu totul insuficientă, la concluzii mai conturate și — de ce n-am spune-o — mai adecvate, dar cu mult prea generale, ajunge continuatorul lui V. Pârvan, în săpăturile de la Histria. Este adevărat că, la început, și el se menține, în general, în ceea ce privește problema care ne preocupă, pe linia trasată de înaintașul său, dacă nu cumva îi restrînge chiar perspectivele¹².

Ceva mai tîrziu însă, mai ales cu ocazia unui studiu consacrat triburilor ioniene la Histria¹³, autorul amintit își precizează fără echivoc poziția sa față de problema teritoriului rural al Histriei, pe care ne permitem a o reda cu însăși cuvintele autorului: „Acest fel de viață (viața agricolă) nu datează, fără îndoială, din epoca romană.... Se știe foarte

⁹ *Histria*, IV, p. 45.

¹⁰ V. Pârvan, *Începuturile...*, p. 87; cf. *ibidem*, p. 101 și *Getica*, București, 1926, p. 118.

¹¹ V. Pârvan, *La pénétration...*, p. 25; cf. și *Histria*, IV, p. 155: „trecerea de la thracism direct la romanism, fără intermediul elenismului”; cf. și „Dacia”, I, 1924, p. 275—276. A se vedea, totuși, o concepție mai justă în *Începuturile...*, p. 63—64: „malul mării... era plin de cetăți grecești, cu cari geții, adică dacii noștri, erau mereu în atingere, fie în luptă, fie în alianță cu ele și deci erau înrîuriți de aproape de civilizația greacă”; cf. și *Getica*, p. 63.

¹² S. Lambrino, *Cetatea Histria. Notă istorică și descriptivă cu prilejul expoziției cetății Histria de la Acad. Rom.*, martie 1931; și în „Boabe de grâu”, 1930, p. 575; în special p. 9 și 22 din extras și urm.

¹³ *Les tribus ioniennes d'Histria*, în „Istros”, I, 1, 1934, p. 117 sq.; cf. și *Le vicus Quintionis et le vicus Secundini de la Scythie Mineure*, în „Mélanges Marouzeau”, Paris, 1948, p. 319 și urm.

bine că Histria... era un oraș comercial... Aceasta nu înseamnă însă că comerțul era singura sa ocupație... Cele două inscripții studiate și *horothesia* arată clar că bessii, laii, romanii au venit să se așeze în mijlocul unei populații grecești, care cuprindea de mult timp agricultori... Cele două inscripții... ne atestă viața agricolă, pe care cetățenii orașului o duceau pe vastul teritoriu în epoca Severilor și ne permit de a întrevedea caracterul agricol, pe care colonia a trebuit să-l aibă la începuturile sale, ca, de altfel, toate celelalte colonii grecești¹⁴.

Subliniind încăodată îngustimea perspectivei și documentarea insuficientă, cum și faptul că, sub forma sub care sînt prezentate, nu toate observațiile sînt indiscutabile, vom reține totuși, pentru problema care ne preocupă, că sugestiile autorului citat nu merită mai puțin atenția noastră, cu atît mai mult cu cît ele au trecut de obicei neobservate.

Reluînd problema pe baza izvoarelor, pe care socotea a le avea la îndemînă, și a cercetărilor lui V. Pârvan, dar căutînd în același timp să aplice, în problema noastră, unele rezultate dobîndite de știința sovietică în privința coloniilor grecești nordpontice, Em. Condurachi ajunge în ultima vreme la concluzii, într-un anumit sens, mai precise, dar care, măcar așa cum sînt formulate, nu constituie mai puțin o limitare a posibilităților lăsate de considerațiile mai vagi ale lui Pârvan. Și, cînd spunem aceasta, ne referim mai puțin la unele afirmații, ceva mai vechi, ale cercetătorului amintit¹⁵, ci la studii mai recente, dintre care unul consacrat chiar problemei de care ne ocupăm, cum o arată însuși titlul său — *Cu privire la construirea teritoriului „rural” al orașului Histria și funcțiunea sa social-economică*¹⁶; fără a mai merge așa de departe, admițînd adică, pe baza unor texte epigrafice, asupra cărora vom reveni, existența unui teritoriu rural histrian și înainte de stăpînirea romană, socotește că „constituirea unui vast teritoriu rural era legată de două condiții... trebuia mai întîi ca pătura exploatare să simtă necesitatea tot mai stringentă a lărgirii activității ei economice, prin practicarea pe scară largă a agriculturii; era necesară, în al doilea rînd, prezența unei autorități politice, cu sprijinul căreia acest vast domeniu putea fi, nu numai achiziționat, dar și păstrat și exploatat în liniște¹⁷. Or, după Em. Condurachi, „la Histria, astfel de condiții economice și politice prielnice construirii unui imens domeniu rural al orașului și practicării pe scară largă a agriculturii au apărut de-abia în cursul secolului al IV-lea¹⁸.”

Pe o poziție, oarecum asemănătoare, dar pe considerente mai generale, se plasează și cunoscuta savantă sovietică T. V. Blavațkaia care, ocupîndu-se în lucrarea sa *Orașele vestpontice în sec. VII-I î.e.n.* de începuturile orașelor grecești din Pontul Stîng, scrie: „La apariția coloniilor

¹⁴ *Les tribus ioniennes d'Histria*, p. 118—120.

¹⁵ Em. Condurachi, *Raporturile între autohtoni și greci din așezările sclavagiste din Dobrogea*, SCIV, II, nr. 2, 1951, p. 54 și urm.

¹⁶ Em. Condurachi, *Cu privire la constituirea teritoriului „rural” al orașului Histria și funcțiunea sa social-economică*, în „Acad. R.P.R. Buletin științific, Secț. de șt. ist., filoz. și econ. jurid.”, t. IV, nr. 1—2, 1952, p. 59 și urm.

¹⁷ *Ibidem*, p. 62.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65, cf. *Histria*, I, 1954, p. 42 și 43.

vestpontice, greutatea specifică a agriculturii, meseriilor și comerțului nu a fost aceeași în diferite orașe... Se poate presupune că coloniile, înființate de centrele comerciale mari din sec. VII-VI î.e.n. ca Miletul și Megara — au fost, la început, așezări comerciale. Așa au fost Histria, Apollonia și Mesambria... Aceste factorii tipic comerciale — emporii — au devenit mai târziu, adevărate *poleis*. Vastele legături ale acestor orașe cu lumea elenă, în veacurile următoare, sînt o dovadă că ele și-au păstrat caracterul lor comercial și în veacurile următoare”¹⁹.

Cu toată rezerva, pe care o impun unele formulări, se poate spune deci că și pentru Blavațkaia preocupările agricole ale Histriei și, prin urmare, și teritoriul său sînt mult posterioare înființării ei.

În sfîrșit, fără a se ocupa, în mod special, de această problemă, ci atingînd-o numai în treacăt, la concluzii mai mult sau mai puțin asemănătoare, dar care nu exclud, de data aceasta, perspective mai largi, ajung în ultima vreme cu argumente și pe căi diferite și D. M. Pippidi și R. Vulpe²⁰.

Aruncînd acum o privire de ansamblu asupra stadiului actual al problemei vechimii teritoriului rural al Histriei, așa cum a fost înfățișat mai sus, credem că nu sîntem prea departe de adevăr dacă afirmăm că, cu toate contribuțiile importante aduse, mai ales în ultima vreme, ea este departe de a fi rezolvată în mod satisfăcător. Aceasta, desigur, și din cauza insuficienței informațiilor, dar și, măcar într-o anumită măsură, din cauza că, pornindu-se implicit sau explicit de la concepția unei împărțiri artificiale a coloniilor grecești în colonii agricole și colonii comerciale²¹, iar Histria fiind așezată printre acestea din urmă, era aproape fatal să se ajungă, sub o formă sau alta, la concluzia că, măcar pentru o vreme, ea a fost lipsită de un teritoriu rural. Ceea ce — după cum am văzut — este cazul cu aproape toți cercetătorii care s-au ocupat de această problemă.

Concepție, după părerea noastră, întru nimic întemeiată, cel puțin așa cum este formulată. Mai întii, nu trebuie să neglijăm că, după informațiile antice, oricum le-am interpreta, cauza social-economică fundamentală a colonizării a fost lipsa de pămînt. *Thucydides* o spune doar în termeni categorici: „Se duceau pe corăbii și supuneau insulele mai cu seama acei care nu aveau destul pămînt”²². După el, Platon se exprimă în termeni aproape identici, vorbind de „îngustimea pămîntului” *στενοχωρία*²³

¹⁹ T. V. Blavațkaia, *Zanagkonkmunkul ropoga b VII bt. go. u.*, Moscova, 1952, p. 34—35; cf. și p. 33,36, mai ales p. 36—37.

²⁰ D.M. Pippidi, *Histria și Callatis în sec. III—II î.e.n., cu prilejul unei inscripții inedite*, în SCIV, IV, 1953, p. 497, nota 1; cf. și p. 497 și 489; R. Vulpe, *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1964 de la Tariverde*, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 107—108.

²¹ Concepție, de altfel, împărțită, sub o formă sau alta, de mulți istorici ai antichității: a se vedea între alții, pentru o poziție extremă, A. Jardé, *La formation du peuple grec*, Paris, 1923, p. 22 și urm.

²² *Thucydides*, I, 15: *ἐπιπλέοντες γὰρ τὰς νήσους κατεστρέφοντο καὶ μάλιστα ὅσοι μὴ διαρκῆ εἶχον χώραν.*

²³ Platon, *Legile*, IV, p. 708 b.

și de „excesul de populație față de producția teritoriului”²⁴. De aceea — așa cum observă G. Glotz — „ceea ce grecul căuta, înainte de toate, în țările de dincolo de mare, era un pământ de cultivat”²⁵. Și, încă și mai caracteristic : „În general, ea (colonizarea) avea ca obiect primordial cucerirea de pământ; prosperitatea industrială și comercială, dezvoltarea urbană veneau pe deasupra”²⁶.

Este adevărat că această justă constatare nu-l împiedică pe Glotz să cadă, și el, în greșeala amintită, de a admite, fie și ca excepții, existența unor colonii pur comerciale, fără a ne fi cu totul clar dacă observațiile sale se referă la o situație permanentă, cum pare a rezulta din afirmații ca aceea că „acești emigranți, care plecau fără gând de întoarcere, nu căutau întotdeauna pământuri, ci se gîndeau și la afaceri”²⁷, sau numai la faza de factorie, cum ar reieși din observația, foarte apropiată de problema noastră că „cea mai mare parte din așezările, create de milesieni de-a lungul Pontului Euxin, nu sînt la origine decît contoare și unele dintre ele nu vor fi, niciodată, altceva”²⁸. Evident că, dacă această din urmă observație se referă la cea mai mare parte dintre cele 75²⁹, 80 sau 90³⁰ de fundații milesiene transmise de tradiție, din care măcar unele vor fi existat cu siguranță, dar au dispărut sau au fost înglobate ca dependențe ale coloniilor adevărate, πόλεις, ea este foarte justă. Oricum, chiar în cazul așezărilor de acest fel, ni se pare mult mai aproape de adevăr observația lui J. Toutain, care se exprimă în această privință în termenii următori : „Cît despre așezările create mai ales pentru a practica negoțul cu barbarii, nu trebuie să ni le reprezentăm ca simple contoare, asemănătoare aceloră pe care și le amenajează fenicienii, în perioada precedentă, în pământ grecesc. Coloniile din Pontul Euxin la NE, Marsilia la vest, erau solid implantate în pământul din care ele posedau și cultivau o întindere mai mult sau mai puțin vastă. De aci, se răspîndea, fără îndoială, influența lor; dar economia lor nu consta exclusiv în firme comerciale și maritime; ele exploatau, de asemenea, prin mijloace proprii și direct, resursele agricole, pastorale, forestiere sau de alt fel, din pământurile învecinate”³¹.

Un pas hotărîtor au făcut, și în asemenea privință, reprezentanții științei istorice sovietice, în ale căror cercetări își face din ce în ce mai mult loc, deși cu unele ezitări ³², ideea unei dezvoltări unitare a coloniilor

²⁴ P. aton, *Le rôle*, IV, 707 e : ὄχλου τινός. . . γεγενημένων πλείονος ἢ κατὰ τὴν ἐκ τῆς γῆς προφύην; cf. și Isocrates, *Panegyricus*, 34—36; Dionysios din Halicarnassos, I, 11; Strabo, XVII, 1, 6. Pentru felul cum trebuie interpretate aceste informații a se vedea V.S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*. Ed. turca de stat București, 1951, p. 90 cu b. l. de la p. 368 și urm.

²⁵ G. Glotz, *Le travail dans la Grèce ancienne. Histoire économique de la Grèce depuis la période homérique jusqu'à la conquête romaine*, Paris, 1920, p. 122, cf. și P. Guiraud, *La propriété foncière en Grèce*, 1893, p. 34.

²⁶ *Ibidem*, p. 122; cf. și J. Toutain, *L'économie antique*, Paris, 1927, p. 36 și urm.

²⁷ *Ibidem*, p. 124.

²⁸ *Ibidem*, p. 124.

²⁹ Seneca, *Ad Helviam*, 7.

³⁰ Plinius, *Naturalishistoria*, V, 29, 112.

³¹ J. Toutain, *Op. cit.*, p. 38.

³² A se vedea, în special, A. Iessen, *Греческая колонизация северного Периоричморья*, Leningrad, 1947 *passim*.

grecești, din care n-a lipsit niciodată agricultura. Și, când spunem acest lucru, ne referim mai puțin la afirmații cu caracter general, ca acelea ale lui Sergheev³³, de pildă, ci mai ales la luări de poziții principiale și la cercetări mai circumstanțiate. Din acest punct de vedere, deosebit de sugestive ni se par contribuțiile cercetătoarei O. I. Sarostianova³⁴, dar mai ales ale cunoscutului învățat sovietic B. D. Blavațki³⁵.

Într-adevăr, ocupându-se de curînd de lucrarea scrisă, nu de mult, de T. V. Blavațkaia — *Orașele vestpontice în sec. VII—I î.e.n.* — O. I. Sarostianova constată, în problema care ne interesează, că „nu există nici o linie strictă de demarcație între coloniile comerciale și cele agricole, așa cum reiese din lucrare. Mai corect — continuă cercetătoarea amintită — ar fi să spunem că, în unele colonii, din timpurile cele mai îndepărtate, s-au dezvoltat considerabil meseriile și comerțul, în timp ce, în altele, rolul dominant, în economie, îl deține agricultura”³⁶.

Încă și mai caracteristice sînt observațiile pe care le face cu privire la orașele grecești de pe țărmul de nord al Mării Negre, într-o lucrare recentă (*Agricultura în statele antice nordpontice*), B. D. Blavațki. Supunînd unei analize minuțioase toate datele existente, privitoare la așezările grecești de pe teritoriul U.R.S.S., el ajunge la concluzia că „în sec. VI, pe locul emporiilor nordpontice, au apărut o serie de orașe de tip polis grecească. Ocupația acestor polis se pare că nu se limita numai la meseria și comerț”³⁷. Mai mult, precizînd mai departe această formulare, la prima vedere rezervată, luînd pe rînd coloniile grecești nordpontice, savantul sovietic constată mai întîi, de data aceasta în termeni categorici, că „apariția agriculturii antice în Bosfor se referă încă la primul timp al existenței acolo a orașelor grecești, adică la sec. VI î.e.n.”³⁸, ceea ce — trebuie s-o recunoaștem — nu era prea greu de dovedit pentru așezările chersonitane. Dar chiar pentru Olbia, a cărei economie „se baza, în genere — după însăși spusa autorului — pe comerț..., pe meserii și, în foarte mică măsură, pe agricultură”, B. D. Blavațki nu se îndoiește de faptul că ea „avea la dispoziția sa... un teritoriu agricol”, chiar dacă „acest teritoriu se poate considera că nu era prea mare”³⁹, fără a se pronunța — e drept — tot atît de categoric asupra vechimii sale, ca în cazul coloniilor bosporane.

Și nici nu se putea să fie altfel, dacă ținem seama de concepția pe care cei vechi o aveau despre stat, sub forma de polis, chestiune asupra căreia, din fericire, informațiile antice abundă. Ne vom referi însă — se înțelege — numai la cîteva, culese în cea mai mare parte din mina inepuizabilă, în această privință, pe care o avem la dispoziție: *Politica* lui Aristotel.

³³ V.S. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, p. 90; cf. și p. 93.

³⁴ O.I. Sarostianova, în recenzia asupra lucrării citate a cercetătoarei T.V. Blavațkaia (*Orașele vest-pontice în sec. VII—I î.e.n.*), în VDI, 1953, nr. 1, p. 92-98.

³⁵ B.D. Blavațki, *Земледелие в античных государ ствах северного Причерноморья*

³⁶ O. I. Sarostianova, *loc. cit.*

³⁷ B.D. Blavațki, *op. cit.*, p. 7-8.

³⁸ *Ibidem*, p. 46.

³⁹ *Ibidem*, p. 51; cf. și p. 195.

Astfel, ocupându-se de elementele, fără care nu poate fi vorba de un stat — πόσα . . . ὧν ἄνευ πόλις οὐκ ἂν εἴη — filozoful din Stagira scrie următoarele : „Mai întâi este nevoie de hrană, apoi de meserii ; în al treilea rând de arme... ; după aceea de oarecare abundență de bani... ; în al cincilea rând... de... preoție ; în al șaselea rând... de un for de judecată... Este deci nevoie să existe un număr mare de plugari (γεωργῶν πλῆθος), care să procure hrana, de meseriași și de lucrători, de resurse financiare, de preoți și de judecători”⁴⁰. Și încă și mai sintetic, deci cu atît mai caracteristic : „Statul este o comunitate de familii și sate cu o viață deplină și suficientă ei însăși — πόλις δὴ ἡ γενῶν καὶ κωμῶν κανονία ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους”⁴¹ ; de aceea „o organizare de stat se referă, în primul rând la mulțimea oamenilor — cîți și ce fel trebuie să fie, în mod firesc — iar, în privința teritoriului, de asemenea, cît de mare și ce fel trebuie să fie acesta — ”Ἔστι δὲ πολιτικῆς χορηγίας, πρῶτον τότε πλῆθος τῶν ἀνθρώπων πόσους τε καὶ ποίους τινὲς ὑπάρχειν δεῖ φύσει κατὰ τὴν χώραν ὡσαύτων, ὅσην τε εἶναι καὶ ποῖαν τινὰ ταύτην”⁴².

De asemenea, vorbind, în altă parte, despre clasele sociale, Aristotel spune : „cetățile (αἱ πόλεις) se compun nu dintr-una, ci din mai multe părți, așa cum s-a spus adesea (IV, 8,5 ; VI (IV), 3, 2 și 3, 9). Una este mulțimea care se îngrijește de hrană, așa-numiții plugari (οἱ γεωργοί) ; a doua, ceea ce numim meșteșugăria (τὸ βάνουσον) ;... a treia, negustoria (ἀγοραῖον) ; a patra, simbriașii (τὸ θητικόν) ; a cincea, categoria celor destinați apărării (τὸ προπολεμῆσον)”⁴³.

De aci decurg și diferitele categorii de funcțiuni publice, indispensabile administrării statului. „Prima funcțiune de administrare a celor necesare este aceea care privește tîrgul (ἡ ἀγορά) ; o altă funcțiune după aceasta și foarte apropiată de ea este administrarea bunurilor publice și private din oraș... Cei mai mulți numesc o astfel de magistratură administrarea orașului (ἴστυνομία) . . . Este (apoi) o altă (magistratură), (tot atît de) necesară și aproape asemănătoare acesteia ; căci ea (se îngrijește) de aceleași lucruri, privind însă teritoriul și cele din afara orașului : acești magistrați sînt numiți de unii administratori ai ogoarelor (ἀγρονόμοι), de alții îngrijitori ai pădurilor (ὕλωροί)”⁴⁴. Urmează încă multe alte categorii de magistraturi și funcțiuni pe care nu este locul a le înșira

⁴⁰ Aristotel, *Politica*, IV (VII), 7, 3—4 : πρῶτον μὲν οὖν ὑπάρχειν τροφήν, εἶτα τέχνας, . . . , τρίτον δὲ ὄπλα . . . , ἔτι γρημάτων τινὰ εὐπορίαν . . . , πέμπτον δὲ . . . ἱερατεῖαν, ἕκτον δὲ . . . κρίσιν . . . Δεῖ ἄρα γεωργῶν τι εἶναι πλῆθος, οἱ παρασκευάσουσι τὴν τροφήν καὶ τεχνίτας καὶ τὸ μάχιμον, καὶ τὸ εὐπορον καὶ ἱερεῖς καὶ κριτάς : cf. și IV (VII), 8, 6.

⁴¹ *Ibidem*, III, 5, 14.

⁴² *Ibidem*, IV (VII), 4, 2.

⁴³ *Ibidem*, VI (IV), 3, 11 : καὶ γὰρ αἱ πόλεις οὐκ ἐξ ἑνός, ἀλλ' ἐκ πολλῶν σύγκεινται μερῶν, ὥσπερ εἶρηται πολλάκις. "Ἐν μὲν οὖν ἐστὶ τὸ περὶ τὴν τροφήν πλῆθος, οἱ καλοῦμενοι γεωργοί, δεύτερον δὲ τὸ καλοῦμενον βάνουσον . . . Τρίτον δ' ἀγοραῖον . . . Τέταρτον δὲ τὸ θητικόν. Πέμπτον δὲ γένος τὸ προπολεμῆσον ; cf. și VII (VI), 4, 1 și VII (VI), 1, 4 ; 1, 3.

⁴⁴ *Ibidem*, VII (VI), 5, 2—4 : πρῶτον μὲν οὖν ἐπιμέλεια τῶν ἀναγκαίων ἢ περὶ τὴν ἀγοράν . . . Ἐτέρα δὲ ἐπιμέλεια . . . ἡ τῶν περὶ τὸ ἄστυ δημοσίων καὶ ἰδίων . . . καλοῦσι δ' ἄστυνομίαν οἱ πλείστοι τὴν τοιαύτην ἀγτήν . . . Ἀλλῆ δ' ἀναγκαῖα τε καὶ παραπλησία ταύτη περὶ τὰ ἕξω τοῦ ἄστεος καλοῦσι δὲ τοὺς ἄρχοντας τούτους οἱ μὲν ἀγορανόφους, οἱ δ' ὕλωρούς.

aci⁴⁵. Ceea ce trebuie reținut din toate aceste considerații ale lui Aristotel este că, printre elementele constitutive—și anume printre primele—ale unei cetăți, figurează întotdeauna teritoriul său rural și problemele legate de el.

S-ar putea totuși obiecta că acestea sînt părerile unui filozof, supus, chiar dacă este vorba de Aristotel, prejudecății „fiziocrate” atît de frecventă în filozofia greacă⁴⁶ și care—trebuie să o recunoaștem—nu lipsește cu totul nici din concepția lui Aristotel⁴⁷. Iată însă observația unui istoric—este vorba de Thucydides—cu atît mai prețioasă, cu cît nu este inclusă în vreo considerație generală, ci este spusă, oarecum în treacăt, cu ocazia descrierii unor evenimente. Într-adevăr, vorbind despre consecințele ocupării și fortificării de către lacedemonieni a Deceleii, adaugă : „(Ateniienii)... fură lipsiți de tot teritoriul. Atena trebui (deci) să importe totul și, în loc de un oraș, devenise o cetate întărită— $\tau\eta\varsigma \gamma\alpha\rho \chi\omega\rho\alpha\varsigma \acute{\epsilon}\sigma\tau\acute{\epsilon}\rho\eta\eta\tau\omicron \tau\omega\nu \tau\epsilon \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu \delta\mu\omicron\iota\omega\varsigma \acute{\epsilon}\pi\alpha\kappa\tau\omega\nu \acute{\epsilon}\delta\epsilon\iota\tau\omicron \eta \pi\acute{o}\lambda\iota\varsigma, \kappa\alpha\iota \acute{\alpha}\nu\tau\iota \tau\omicron\upsilon \pi\acute{o}\lambda\iota\varsigma \acute{\epsilon}\iota\lambda\alpha\iota \phi\rho\acute{o}\rho\iota\omicron\nu \kappa\alpha\tau\acute{\epsilon}\sigma\tau\eta$ ”⁴⁸. Atît de insolubil legată era, pentru cei vechi ideea de teritoriu de aceea de πόλις⁴⁹.

În lumina acestor documente, la care ar putea fi adăugate multe altele, înțelegem de ce, bazat, desigur, tocmai pe astfel de documente, Karl Marx a putut scrie, în acea „ciornă” genială a *Capitalului*, rămasă mult timp în manuscris, pe care o constituie—*Formele care au precedat producția capitalistă*: „Istoria antichității clasice este istoria orașelor, însă o istorie a orașelor întemeiate pe proprietate funciară și agricultură... Această formă (de proprietate) presupune, ca baza a ei, nu suprafața de pămînt ca atare, ci orașul, ca loc de așezare (centru) al agricultorilor (al proprietarilor de pămînt), deja creat. Ogorul apare aci ca teritoriu al orașului, iar nu ca un sat, simplă anexă a pămîntului”⁵⁰. Aceasta nu înseamnă, desigur—Marx însuși și toți ceilalți clasici ai marxismului au subliniat-o doar de nenumărate ori—că în anumite condiții, greutatea specifică a agriculturii nu a putut fi, în orașele antice, mai mare sau mai mică față de comerț și meșteșugari. Ea nu a lipsit însă niciodată, nici chiar în cele mai evolute cetăți, în care producția și schimbul de mărfuri dețineau un loc important.

Dar dacă, ținînd seama de structura orașului stat grecesc, nu se poate ca Istros, ca și celelalte colonii grecești, să nu fi avut un teritoriu rural, cel puțin din momentul în care a depășit faza de așezare temporară (emporion) și a devenit o polis organizată—după toate aparențele încă din

⁴⁵ Aristotel, *Politica*, VII (VI), 5, 4—13.

⁴⁶ A se vedea, între altele, Xenophon, *Oeconomicus*, V.

⁴⁷ Aristotel, *Politica*, passim; cf. și Toutain, *op. cit.*, p. 51 și Darest, *Etudes d'histoire du droit*, 1902, p. 84.

⁴⁸ Thucydides, VIII, 27—28.

⁴⁹ Cf. și considerațiile lui G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 21 sq. Cazurile studiate de Fr. Hampel, *Poleis ohne Territorium*, „Klio”, XXXII, 1939, p. 1—60—cetățile Mitilene, Amphipolis, Sinope, Cotiora, Cerasos, Trapezunt, care au trebuit să cedeze Atenei, în sec. V î.e.n., proprietatea teritoriilor lor—sînt cazuri cu totul speciale, care nu infirmă, ci din contra confirmă această realitate.

⁵⁰ K. Marx, *Formi predșestvuiușcie kapitalisticeskomu proizvodstvu*, în VDI, 1940, nr. 1, p. 15; cf. Fr. Engels, *Origina familiei, a proprietății private și a statului*, ed. P.C.R., 1948, p. 184.

sec. VI î.e.n. — nu este întotdeauna ușor a surprinde existența sa concretă în diferite epoci și, se înțelege, cu atât mai puțin întinderea și organizarea sa. Totuși, acest lucru nu este, chiar în stadiul actual al cercetărilor, cu totul imposibil, deși nu în măsura egală pentru toate epocile.

Nu mai vorbim de epoca romană, pentru care un document atât de prețios, cum este horothesisia lui Laberius Maximus, oferă un cadru precis tuturor celorlalte descoperiri, de pe acum foarte bogate, în legătură cu problema care ne preocupă. Lucrurile sînt prea cunoscute și unanim admise, pentru a fi nevoie să insistăm. Ne referim, bine înțeles, numai la existența ca atare a unui bine conturat și destul de vast teritoriu rural, la dispoziția așezării grecești de la Histria, și nu la organizarea și mai ales la modul său de exploatare, probleme ce de-abia de acum așteaptă să fie puse și rezolvate.

Dar și pentru epocile mai vechi, informațiile, directe sau indirecte, cu privire la existența unui teritoriu rural histrian nu lipsesc cu totul, chiar dacă ele nu mai sînt așa de bogate și de circumstanțiate ca cele referitoare la epoca romană, ci se reclud numai la simple aluzii la existența lui, fără determinări de întindere sau așezări, în privința cărora descoperirile arheologice, încă insuficiente, vin totuși să arunce unele lumini prețioase. Așa se și explică, poate, de ce multă vreme ele n-au reținut, pe cît se cuvenea, atenția cercetătorilor. Un început s-a făcut totuși, după cum am văzut, în cercetările mai recente, printre care reamintim, în special, pe acelea ale tov. Em. Condurachi, D. M. Pippidi și ale colectivului de săpături de la Tariverde. Socotim însă că, încă de pe acum, se poate merge ceva mai departe. De aceea, revenind asupra contribuțiilor aduse, în această privință, de cercetătorii amintiți, vom încerca pe cît ne va fi în putință, să aducem unele date noi, folosindu-ne de toate izvoarele care ne stau la dispoziție — fie ele literare, epigrafice, numismatice sau arheologice. Precizăm, ca detaliu de metodă, că vom începe cu epocile cele mai recente — se înțelege anterioare epocii romane — urcîndu-ne treptat spre vremurile din ce în ce mai vechi ale așezării de la Histria. Justificarea acestui procedeu este prea la îndemînă, spre a fi nevoie să insistăm.

Primul document, care merită să ne rețină atenția în această privință este, desigur, horothesisia lui Laberius Maximus însăși⁵¹; deși din epoca romană, ea conține însă aluzii precise la o stare anterioară, folosite încă mai demult, în sensul preexistenței față de epoca amintită a unui teritoriu rural al Histriei, recunoscut ca atare de stăpînirea romană. Este vorba, în primul rînd, de cunoscutul pasaj din prima scrisoare a lui Flavius Sabinus (43—49 e.n.), în care, după ce se reînnoește privilegiul de a pescui pe brațul Peuce și de a-și aduce fiecare pentru trebuințele sale, fără nici o taxă, lemnul necesar pentru făclii, se adaugă: „căci pentru nevoile voastre de lemne (obișnuite), aveți hotarele voastre necontestate — ἀναμφισβήτητα ὄρια — și întreaga folosire a lor nesupusă nici unei taxe⁵², la care este de adăugat un alt pasaj, de astădată din scrisoarea ceva mai re-

⁵¹ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 31, și urm.

⁵² V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 31, r. 25—27: περὶ γὰρ τῶν τῆς ὤλης χρείων ἀναμφισβήτητα ἔχετε ὄρια καὶ τὴν ἐξ ἐκείνων χρῆσιν πᾶσαν τῷ τέλει [ἀν]υπερῶνον.

centă a lui Tullius Geminus (54 e.n.), în care se vorbește de recunoașterea „hotarelor strămoșești — τὰ τῶν προγόνων ὄρια — cu privire la brațul Peuce și (celelalte brațe)”⁵³.

Se pune însă întrebarea: teritoriul posedat de Istros înainte de stăpînirea romană era într-un tot identic — vorbim ca întindere — cu acela fixat în anul 100, prin hotărnicia lui Laberius Maximus și dacă da, de cînd avea el această întindere? Trebuie să recunoaștem că, numai cu datele furnizate de piesele din „dosarul” horothesiei, toate ipotezele sînt îngăduite. Nu este deci nici o mirare că — așa cum am văzut — V. Pârvan se mulțumește, în această privință, să releve faptul, în V.I. termenii vagi amintiți, din care reiese totuși că romanii n-au făcut decît să recunoască o anumită situație de fapt, bine precizată. Nu de aceeași părere pare a fi însă S. Lambrino, care socotește că delimitarea lui Laberius Maximus „închide o dezbateră care a durat tot cursul sec. I d. Chr.”, în care timp „Histria s-a sforțat de a pune în valoare, pe lângă autoritățile romane, privilegiile și dreptul său la posesiunea unui teritoriu întins”⁵⁴. La fel, Em. Condurachi, deși cu multe rezerve, nu exclude ipoteza unei extinderi, în epoca romană, a teritoriului mai vechi al Histriei. „Poate că — spune d-sa — o dată cu organizarea administrativă și fiscală a Dobrogei romane, teritoriul rural al orașului să fi crescut, deși ne-am fi așteptat ca o asemenea favoare să fie menționată în scrisorile de confirmare ale guvernatorilor Moesiei Inferioare”⁵⁵. Relevăm totuși, în treacăt, un pasaj din scrisoarea lui Plautius Aelianus (51 e.n.), care sună astfel: „În ceea ce mă privește, este atît de departe de mine gîndul de a atinge ceva din drepturile recunoscute mai de mult, încît caut cu plăcere să găsesc mijloacele prin care s-ar putea împodobi vechea voastră cetate grecească”⁵⁶.

Dar dacă, cu oarecare bunăvoință, se poate admite, numai pe baza horothesiei, că teritoriul Histriei, într-o vreme mai mult sau mai puțin apropiată de data acestui document, nu diferea cu mult — ca întindere — de cel fixat de Laberius Maximus, este cu mult mai greu, dacă nu chiar imposibil, a spune ceva concret asupra vechimii, sub această formă, a teritoriului rural histrian. Deși este foarte probabil că problema aceasta nu va fi, poate, rezolvată niciodată într-un mod așa de categoric, ca în horothesia, unele precizări vor putea fi aduse numai de cercetarea amănunțită a unui bogat material — grecesc și roman — recoltat de pe o arie întinsă în jurul cetății, ceea ce, în stadiul actual al cercetărilor, este cu neputință. Cel mult dacă se pot face unele ipoteze provizorii, așa cum vom încerca mai departe, unde va fi cazul.

Pentru moment, luînd informațiile din horothesie, fie și sub forma unei simple referiri la existența unui teritoriu rural al Histriei înainte de stăpînirea romană, să urmărim — așa cum ne-am propus — documentele

⁵³ V. Pârvan, *Histria*, IX, p. 32, r. 60—61; cf. șir. 45—46 (scrisoarea lui Plautius Aelianus).

⁵⁴ S. Lambrino, *Les tribus ioniennes d'Histria*, în „Istros”, I, 1, 1934, p. 120.

⁵⁵ Em. Condurachi, *Cu privire la constituirea teritoriului „rural” al orașului Histria și funcțiunea sa social-economică*, loc. cit. p. 62.

⁵⁶ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 32, r. 45—47: ἐγὼ δὲ τοσοῦτον ἀπέχ[ω] τοῦ θραῦσαι τι τῶν ἐκ χρόνου φυλασσομένων ὑμῶν δικαίων, ὡς καὶ παρευρεῖν ἂν ἰδέωξ δι' ἑᾶν ἔνεσται κοσμεῖν ἀρχέαν πόλιν καὶ Ἑλληνίδα.

care confirmă aceste informații. Căci, din fericire, astfel de documente există, deși unele din ele au fost puse abia de curînd, iar altele de loc în valoare.

Ne gîndim, în primul rînd la cunoscutul decret în cinstea lui Aristagoras⁵⁷, relevat, din acest punct de vedere, ni se pare, pentru prima dată, de D. M. Pippidi, apoi de Em. Condurachi⁵⁸, indiferent pentru problema noastră, dacă îl datăm, la sfîrșitul sec. II sau în prima jumătate a sec. I î.e.n. În acest document, atît de important în multe privințe se face, de mai multe ori, aluzie la țara (χώρα), ocupată cîtva timp de „barbări”, termen sub care, nu se poate înțelege altceva decît teritoriul rural al Histriei⁵⁹.

Acest document nu este, nici chiar numai pentru Istros, necum pentru celelalte cetăți pontice, singurul. D. M. Pippidi atrăgea atenția de curînd asupra informației lui Memnon, care pomeneste, pentru mijlocul sec. III î.e.n., că Tomis și Callatis aveau un hotar comun⁶⁰, ceea ce — după justa sa observație — este „de neconceput altfel decît dacă presupunem că istoricul grec înțelegea să vorbească de teritoriile lor respective”⁶¹. Aceasta înseamnă însă — abia de mai este nevoie s-o relevăm — că însăși participarea Histriei la conflictul dintre Tomis-Byzantion și Callatis presupune o graniță comună și între Histria și Tomis, și deci existența unui teritoriu rural și pentru cea dintîi.

De altfel, existența unui teritoriu rural tomitan ne este atestată direct, e drept pentru o epocă ceva mai recentă decît aceea la care se referă Memnon, dar tot din epoca preromană, de un document din Tomis, care n-a reținut de loc, pînă acum, atenția cercetătorilor, din acest punct de vedere. Este vorba de cunoscutul decret în cinstea lui Nilos din Tyras (începutul sec. II î.e.n.)⁶², care, pentru binefacerile sale față de cetate, este gratificat, între alte privilegii, și cu acela de a achiziționa bunuri funciare (ἐγκτησις ἐγγαίων)⁶³, ceea ce ar fi fost cu neputință, dacă Tomisul nu ar fi avut un teritoriu rural. Mai mult, este de relevat, deși acest lucru nu intră direct în tema ce ne-am propus-o aci, că această prețioasă indicație din decretul tomitan amintit dovedește că, cel puțin la această dată, măcar o bună parte din teritoriul tomitan era stăpînit în proprietate privată. Altfel privilegiul lui Nilos ar fi fost fără obiect. Și este de presupus că aceeași era situația și în celelalte cetăți vestpontice, și deci și la Histria.

În sfîrșit, ca să revenim la problema noastră, pentru existența unui teritoriu rural al Histriei în epoca elenistică socotim că poate fi invocată și un pasaj din inscripția recent publicată⁶⁴, dar cunoscută și folosită

⁵⁷ SIG³, p. 340—342, nr. 708 = AEM, VI, 1882, p. 36—38, nr. 78.

⁵⁸ Em. Condurachi, *loc. cit.* p. 61.

⁵⁹ SIG³, nr. 708, r. 14 : τῶν κρατούντων τῆς χώρας Βαρβάρων; cf. și r. 26—27 (aceeași expresie).

⁶⁰ FHG, ed. Müller, III, p. 537, c. XXI : περὶ Τόμειος ἐμπορίου, ὃ τοῖς Καλλατιανοῖς ἕμπορον ἦν.

⁶¹ D.M. Pippidi, *Histria și Callatis în sec. III—II î.e.n. loc. cit.*

⁶² AEM, XI, 1887, p. 41—43, nr. 55 și, mai ales, XII, 1888, p. 127—130 VDI, 1939, nr. 3, p. 310—311.

⁶³ R. 28—29.

⁶⁴ *Histria I*, 1954. Monumente epigrafice inedite, nr. 4, p. 498 sq.

de noi și cu altă ocazie⁶⁵ — privitoare la tulburările sociale de la Istros, unde este de citit *πρόσωρον Θράκην*⁶⁶ — Tracia vecină — de înțeles, fără îndoială, cu teritoriul aparținând Histriei. În orice caz, pasajul merită să fie reținut, cu atât mai mult cu cât nu ni se pare prea riscant a-l interpreta ca o aluzie la refacerea, fie și sub forma precară, a regatului odrysilor⁶⁷ încă din prima jumătate a sec. II î.e.n., când se plasează documentul amintit⁶⁸. Am avea deci o lumină în plus asupra situației din regiunile vestpontice în această epocă, încă destul de confuză pentru noi⁶⁹.

Acestea sînt, pînă acum, dovezile directe cu privire, dacă nu la întinderea, măcar la existența unui teritoriu rural al Histriei în epoca imediat precedentă cotropirii romane, epoca elenistică. Ele sînt desigur puține, dar nu mai puțin concludente, cu atât mai mult cu cât, mai ales în lumina lor, o serie de alte dovezi, de data aceasta indirecte, își capătă adevărata lor semnificație, dar, în același timp, vin să le confirme pe primele.

Ne gîndim, în primul rînd, la faptul foarte caracteristic că cele mai multe emisiuni monetare de bronz ale Histriei, ulterioare anului 200 î.e.n., deși păstrează pe revers cunoscuta emblemă a orașului — vulturul cu delfinul — au în mod constant pe avers pe *Demeter cu coroana de spice*. Mai mult, la unele din aceste emisiuni, găsim, chiar pe revers, alături de efigia amintită, un spic mare de grîu⁷⁰. Aceasta dovedește, desigur, locul important pe care îl deținea în economia istriană din acea vreme, nu numai comerțul cu grîne, dar agricultura însăși, ceea ce ar fi, poate, o indicație și cu privire nu numai la existența pur și simplu a unui teritoriu rural, dar și la întinderea sa, de pe acum destul de mare.

Alte dovezi indirecte vom da mai departe, o dată cu încercarea de a folosi în problema care ne interesează și datele arheologice propriuzise, pentru că nu numai acestea din urmă, dar poate și măcar unele din cele dintîi sînt valabile și pentru epoci ceva mai vechi. Reținem deocamdată că, chiar și numai pe baza mărturiilor infățișate pînă acum, existența unui teritoriu rural al Histriei, cel puțin pentru epoca elenistică, nu mai poate fi pusă la îndoială. Aceasta nu numai ca un postulat, legat de conceptul de polis, ci ca o realitate concretă.

Socotim însă că această constatare este valabilă și pentru epoci mai vechi, chiar dacă documentele ce ne stau la dispoziție nu mai par, deocam-

⁶⁵ Iorgu Stoian, *Ecouri ale luptei de clasă la Istros, loc. cit.*, p. 687.

⁶⁶ R. 18; cf. inscripția din Odessos, publicată de A. Salač, BCH, 1921, I, p. 41 și urm.

⁶⁷ Deși nu este exclusă și altă interpretare, prin *πρόσωρον Θράκην* urmînd adică a se înțelege chiar ținuturile ocupate de băstinașii geți. În sprijinul acestei interpretări a se vedea V. Părvan, *Getica*, p. 80—81: „Geții de aci (de la Dunăre la Hemus) erau numiți thraci (cf. Strabo, VII, 3, 2: *οἱ Ἕλληνες τοὺς Γέτας Θράκας ὑπερλάμβανον*) și, după ei se vorbea și de geții din nordul Dunării, tot ca de thraci. Am văzut . . . că Dromichaites e numit „regele thracilor” și chiar Burebista e numit oficial în inscripția de la Dionysopolis — *πρώτος καὶ μέγιστος τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων*”. Pentru problema noastră, aceasta are însă o valoare secundară.

⁶⁸ Asupra datării documentului, a se vedea Iorgu Stoian, *loc. cit.*, p. 687.

⁶⁹ Asupra situației din Dobrogea, după prăbușirea regatului celt de la Tylis, a se vedea R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, p. 87 și urm.

⁷⁰ Pick-Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, vol. I, 1898, p. 152 și 168—169. nr. 472—477; a se vedea și pl. III/1—3.

dată, atât de concludente, cum ar putea să devină totuși în lumina unor descoperiri viitoare. Dar chiar de pe acum, deși cele mai multe indirecte, iar cele arheologice insuficiente, ele nu sînt mai puțin prețioase indicii, care confirmă o dată mai mult părerile celor vechi despre πόλις și justetea tezei marxiste, la care ne-am referit mai sus.

Vom începe considerațiile noastre cu reamintirea cultelor agrare — al nimfelor și al lui Zeus Ombrimos — invocate, așa cum am văzut, de S. Lambrino în sprijinul părerii că, dată fiind vechimea lor, Istros a trebuit să aibă, la începuturile sale, un caracter agricol⁷¹, ceea ce este desigur de neconceput fără posesiunea unui teritoriu rural propriu, exploatat, indiferent cum, sub controlul său. Ni se pare însă că nici autorul citat, nici alți cercetători mai noi n-au dat atenție și altor elemente, care militază în sensul vechimii teritoriului rural al Histriei, mergînd pînă la începuturile sale, evident — așa cum am spus — ca polis organizată. Ne gîndim de pildă, la o serie de inscripții găsite în împrejurimile Histriei, care au fost neglijate din acest punct de vedere, pe motivul mărturisit sau nu, că ele nu ar proveni din locurile de găsire, ci că au fost aduse aci de la cetate, ceea ce s-ar putea ca uneori să fie adevărat, cu atât mai mult cu cît nu întotdeauna avem detalii suficiente asupra condițiilor de găsire, iar reintrebuințarea lor tîrzie trezește, pe bună dreptate, suspiciunea cercetătorilor. Cercetate însă mai de aproape, chiar cu cea mai mare rezervă, ele constituie adesea, sugestii nu mai puțin prețioase, care, coroborate între ele și cu alte date, să ducă, uneori, la concluzii revelatoare. Tocmai pentru o mai mare prudență, ne referim mai puțin la documente cu caracter general public, cum este decretul amintit, în cinstea lui Aristagores, găsit — precum se știe — la Vadul, sau chiar la fragmentul de decret de la Gargalic (Corbul)⁷², deși și prezența lor în locurile amintite ar putea găsi și o altă explicație decît aceea a transportării lor aci, în timpuri mai noi. Sînt însă altele — și ne referim, deocamdată, numai la epoca autonomiei — a căror așezare, încă din antichitate, în localitățile respective, n-ar avea nimic neverosimil.

Dintre aceste inscripții, una ni se pare că este de natură a da de gîndit, mai ales în lumina unor descoperiri mai recente. Este vorba de cunoscuta inscripție pusă de Xenocles și Theoxenos, fiii lui Hippolochos, pe un monument ridicat în cinstea lui Apollon Ietros, pe cînd era preot chiar tatăl lor, Hegesagores al lui Theodotos⁷³. Inscripția, descoperită la Sinoe, este datată de V. Pârvan în sec. IV î.e.n. și este pusă de el, pe bună dreptate, în legătură cu altă inscripție, ceva mai veche (sfîrșitul sec. V î.e.n.)⁷⁴, găsită de data aceasta ca piatră de placaj în zidul tîrziu de incintă al Histriei. Într-adevăr, nu numai că și aci avem de a face tot cu o dedicație în cinstea aceluiași Apollon Ietros, dar, atât dedicantul — Theoxenos al lui Hippolochos — cît și preotul eponim — Hippolochos al lui Theodotos — se dovedesc a aparține uneia și aceleiași familii, desigur

⁷¹ S. Lambrino, *Les tribus ioniennes d'Histria*, în „Istros”, I, 1, 1934, p. 118—120.

⁷² „Dacia”, II, 1925, p. 122—123, nr. 3.

⁷³ AEM, XI, 1887, p. 38, nr. 43; cf. și V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 4—5.

⁷⁴ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 1 și urm. nr. 1.

de mare vază la Istros. Despre semnificația acestor importante documente, pentru istoria social-politică a Histriei, s-ar putea spune că s-a scris destul, pentru a mai fi nevoie să insistăm asupra lor din acest punct de vedere. Este totuși un aspect care n-a reținut de loc atenția cercetătorilor, tocmai din cauza neglijării condițiilor lor de găsim, socotindu-se oarecum normală prezența celui de-al doilea la Histria, mai puțin normală a celui dintâi la Sinoe, deși poate tocmai contrariul este adevărat. Deoarece măcar pentru antichitate era mai normală aducerea de material la Histria din alte părți ale teritoriului, decât invers.

Astfel privede însă lucrurile, nu este exclus să vedem în familia al cărei prim membru cunoscut este Theodotos, una din familiile importante de proprietari funciari ai Histriei, care își va fi păstrat influența chiar în condițiile trecerii treptate la democrație sclavagistă despre care vorbește Aristotel⁷⁵. În acest sens par a pleda descoperiri mai vechi sau mai noi făcute la Sinoe.

Astfel, încă mai demult, însuși V. Pârvan, atragînd atenția asupra „cioburilor de vase atice cu firnis negru și a vaselor și teracotelor elenice și elenistice”, de la Ciericei-Sibioara, Caraharman-Vadul, Casapchioi-Sinoe și Bisericuța, socotea că ele „dovedesc continuitatea vieții în aceste factorii, începînd deja din sec. V î.e.n.”⁷⁶. Trecem peste denumirea dată de V. Pârvan acestor așezări, atât de improprie, măcar pentru așezarea de la Sibioara, a cărei explicație stă — așa cum am arătat — în concepția sa asupra caracterului întregii așezări histriene, și reținem numai faptul în sine al vechimii așezărilor amintite.

Observațiile lui V. Pârvan, măcar în ceea ce privește așezarea, mai exact așezările, de la Sinoe au fost confirmate și lărgite de săpăturile recente, întreprinse aci de o echipă a colectivului de săpături de la Histria. Într-adevăr, descoperirile din cel puțin trei puncte de pe teritoriul actualului sat Sinoe sînt foarte revelatoare în această privință⁷⁷. Să le luăm în ordine invers cronologică.

Mai întîi la circa 2 km SE de sat, pe ambele maluri ale pîrăului Casapchioi, la vărsarea lui în bucla de vest a lacului Sinoe, și anume pe ridicătura micului deal Amze Gaizi, s-au descoperit în 1952, în urma unor sondaje lărgite, urmele unei vechi așezări, întinse pe circa 6 ha. Partea de est a așezării a fost mîncată de apele lacului, în fundul căruia se mai văd încă urme de ziduri și multe fragmente ceramice. În centrul așezării, pe deal, unde s-au săpat două tranșee transversale una pe alta, de circa 150 m, au fost dezgropate ziduri regulate de piatră, alături de „ziduri” de chripici ars, cu nuiele, vetre de foc, olane și țiglă, cum și multă ceramică, mai ales locală, lucrată cu mîna (ceramica de tradiție Hallstatt și Latène). Nu lipsește însă nici ceramica elenistică, cu firnis negru, și ceramica romană — timpurie și tîrzie. Toate aceste elemente arată că ne aflăm

⁷⁵ Aristotel, *Politica*, V (VIII), 5, 2; a se vedea și comentariul nostru din SCIV, IV, nr. 3-4, 1953, p. 693—694.

⁷⁶ V. Pârvan, *La pénétration ...*, p. 34.

⁷⁷ SCIV, IV, 1953, nr. 1—2, p. 136 sq. Precizăm că, pentru toate datele arheologice folosite în acest studiu, în afară de lucrările citate în mod expres, am mai folosit articolele și fișele pregătite de Institutul de arheologie pentru Repertoriul arheologic al R.P. Romîne.

aci în fața unei mari așezări rurale din epoca sclavagismului grec și greco-roman (sec. IV-III î.e.n. — III-IV e.n.).

Dar aceasta nu este nici singura, nici cea mai veche așezare de la Sinoe. Căci, chiar numai niște sondaje restrânse, au dat la iveală o altă așezare grecească, din sec. V-II î. e. n., continuată poate și în epoca romană, situată pe malul de sud al buclei lacului Golovița, în spatele de Est al promontoriului Cara-Burun, la circa 10 km N de sat.

Cu mult mai semnificativă însă, prin rezultatele obținute încă de pe acum, este așezarea descoperită în săpăturile făcute în 1952 la 6 km NE de sat și la circa 1 km E de movila de la cota 73, pe malul abrupt al lacului Smeica. Într-adevăr, în centrul așezării s-au găsit urmele unui mare complex de construcții, din ziduri masive de piatră, legate cu pământ, ale căror substrucții sînt formate, adesea, din straturi alternînde de pământ, piatră și cenușă. Pavaje din lespezi de piatră, multă țiglă și olană, de asemenea ceramică locală, alături de ceramica greacă. În ceea ce privește ceramica locală, foarte abundentă, o parte este lucrată cu mîna (ceramică de tradiție hallstattiană și Latène), alta la roată, în care se resimte, în tehnică și forme, influența greacă. Ceramica greacă, de import, este reprezentată de fragmente de vase cu figuri negre pe fond roșu și, mai ales, prin vase elenistice. Numeroase mînuși de amfore, cu ștampilă (peste 50), din Rodhos, Thasos și din orașele pontice; două monede — una de bronz de la Alexandru, alta autonomă histriană din sec. IV î. e. n., pe care se observă clar roata cu patru spițe și legenda ΙΣΤ — toate atestînd o așezare, a cărei existență se întinde cel puțin din sec. V pînă în sec. II—I î. e. n.

În fața acestor descoperiri atît de bogate, socotim că nu mai poate fi vorba la Sinoe numai de o factorie, cum credea Pârvan, ci de o adevărată așezare, desigur rurală, dependentă de Istros cel puțin din sec. V î.e.n. Mai mult, măcar pentru una din aceste așezări, se poate pune întrebarea dacă nu este de identificat cumva cu acea încă misterioasă țară a dacilor? (χώρα Δάκων; /?), în care era așezat satul (κώμη) ai cărei locuitori se plîngeau, în vremea lui Antonius Pius, împotriva apăsării administrației romane⁷⁸. De care din așezările amintite ar putea fi vorba precis, este greu de spus, deși, ținînd seama de materialul descoperit, care merge — așa cum am văzut — din sec. IV—III î. e. n. pînă în sec. III—IV e. n. — am putea înclina spre prima așezare, adică aceea de la SE de satul Sinoe.

Este adevărat că tot aici ar putea fi plasat și acel *vicus Quintionis*, atestat de nu mai puțin de 11 inscripții latine, găsite fie la Sinoe, fie — cele mai multe — în zidul cel mare al cetății Histria⁷⁹. În favoarea acestei ipoteze pledează, în primul rînd, faptul că, în urma publicării de către D. Tudor⁸⁰ a trei din inscripțiile menționate mai sus, descoperite însă mai demult chiar la Sinoe, situarea acestui *vicus* pe teritoriul comunei Sinoe

⁷⁸ A se vedea Iorgu Stoian, *O inscripție inedită din Histria*, loc. cit., p. 137 și urm.

⁷⁹ Pentru toate aceste inscripții, a se vedea în ultima analiză, D. Tudor, *Vicus Quintionis* în SCS, Iași, II, 1951, fasc. 1—2 (extras).

⁸⁰ D. Tudor, loc. cit.

apare mai mult decât probabilă, fără a se putea determina totuși, deocamdată, mai precis vreun punct de pe acest teritoriu. La situarea lui chiar în acest punct se opune însă, în afară de neputință de a localiza cimitirul unde s-ar fi găsit inscripțiile amintite, numele însuși al localității, care presupune o așezare de-abia romană, ceea ce este în contradicție cu datele arheologice menționate mai sus. În schimb, aceste date se potrivesc cu atribuirea ei unei așezări datînd, fără îndoială, din epoca grecească, dacă locuitorii ei se puteau adresa în plin sec. II e. n. autorităților romane în limba greacă. Credem însă că aceasta ne îndreptățește să socotim și celelalte așezări de la Sinoe, amintite mai sus, tot ca niște așezări rurale, dar dintr-o epocă sensibil mai veche.

De asemenea nu este exclus ca și acea $\kappa\omicron\mu\eta$ menționată într-un document oficial din epoca romană, dar scris în limba greacă⁸¹, să fie tot o așezare rurală mai veche decât stăpînirea romană, indiferent dacă ea trebuie să fie căutată pe teritoriul actualului sat Histria, unde a fost descoperit documentul⁸², sau în altă parte. S-ar putea ca, și în această privință, săpături viitoare să aducă date mai concludente, după cum este posibil ca noi cercetări să scoată la iveală și alte așezări rurale din epoca greacă, acolo unde, ca de pildă la Albești (Sarighiol) sau Casian (Șeremet), s-au găsit inscripții grecești izolate⁸³. Dar chiar pe baza materialului existent, mai pot fi identificate, pe teritoriul fixat mai tîrziu de horothesis ca aparținînd Histriei, și alte așezări a căror dependență de Histria, într-o epocă mai veche, cu greu poate fi contestată. Însuși V. Pârvan, așa cum am văzut, mai releva în acest sens, în afară de Sinoe, Bisericuța, Vadul și complexul de la Gargalic (Corbul)—Midia⁸⁴. Din păcate, din punctul de vedere care ne interesează aci, nu este de adăugat, în stadiul actual al cercetărilor, mare lucru la cele spuse de Pârvan privitor la aceste așezări, în contact — măcar cele de la Bisericuța și Vadul — cu Istros, cel puțin din sec. V, dacă nu chiar VI î. e. n.

În schimb, cercetările întreprinse în ultima vreme de o echipă a colectivului de la Histria, la Tariverde, la circa 16 km V de cetate, sînt încă de pe acum mai mult decât revelatoare⁸⁵. Căci, în afară de o foarte mare cantitate de ceramică romană, constatată într-un strat roman bine determinat, aparținînd sec. II—IV e. n., s-a mai descoperit aci, în straturi mai mult sau mai puțin precizate — ceea ce, din punctul nostru de vedere, este deocamdată indiferent — și multă ceramică greacă, mai ales arhaică, de cele mai multe ori alături de ceramica locală. Aceasta dovedește — așa cum sublinia raportul preliminar din 1952 — că „contactul dintre greci și băștinași a fost puternic încă din veacul VI-lea î. e. n. și că a provocat, în mediul autohton, o puternică influență, care nu se limitează numai la formele ei superficiale, ci merge mult mai adînc, pînă la modificarea

⁸¹ AEM, XI, 1887, p. 169, nr. 142.

⁸² Servind ca picior de altar la biserica din sat.

⁸³ AEM, XVII, 1892, p. 88, nr. 12 (Sarighiol); cf. V. Pârvan, *Descoperiri nouă din Scythia Minor*, p. 66 și urm.

⁸⁴ V. Pârvan, *La pénétration . . .*, p. 34.

⁸⁵ A se vedea rapoartele de săpături din SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 129 sq. și V, 1954, p. 100 și urm.

sistemului de construire a locuințelor și a tehnicii olăritului”⁸⁶. Ceea ce l-a îndreptățit pe R. Vulpe să vorbească de raporturile foarte strînse ale acestei așezări cu Histria, nu numai de caracter economic, ci și politic⁸⁷ și, nu este cu totul exclus — am adăuga noi — și administrativ.

Concluzie cu atât mai plauzabilă, cu cât este greu a nu face o apropiere între descoperirile de la Tariverde și descoperirile, mai vechi sau mai noi, din chiar cuprinsul cetății și din imediata sa apropiere, căroră însă abia în ultima vreme li s-a dat atenția cuvenită. Este vorba, mai întii, de ceramica arhaică greacă, asemănătoare întru totul cu cea de la Tariverde, constatată încă de Pârvan, nu numai în cetate, ci, pînă înspre lacul care leagă azi Tuzla cu Sinoe, (care) e acoperit cu resturi antice din toate epocile, dar mai ales e caracterizat prin fragmentele de ceramică veche greacă cu fond de smalt negru și figuri roșii, de o factură excelentă”⁸⁸. Încă și mai semnificativă este însă, din punctul de vedere care ne preocupă, constatarea în cetate, mai ales în ultimele săpături, alături de această ceramică arhaică greacă, a aceleiași ceramici indigene, de tradiție Hallstatt, ceea ce dovedește „prezența populației băștinașe, alături de greci, chiar în teritoriul așezării sclavagiste de la Histria, încă din veacul VI și V î. e. n.”⁸⁹. Aceasta însă nu numai că infirmă părerea istoriografiei române burghize, că grecii s-au așezat, cel puțin la început, într-o regiune nelocuită, dar implicit pune într-o lumină cu totul nouă problema raporturilor inițiale ale grecilor cu băștinașii, indiferent dacă cetatea propriuzisă a fost așezată pe o insulă sau mai degrabă, cum par a arăta ultimele cercetări, pe o peninsulă⁹⁰. Cu alte cuvinte, este greu de presupus, mai ales în urma descoperirilor de la Tariverde, că aceste raporturi, atât de strînse în interiorul și în imediata apropiere a cetății, să nu se fi extins, nu numai sub forma economică, și asupra unui minimum de teritoriu rural propriu, atât de indispensabil, după cum am văzut, oricărei polis. Mai mult, ținînd iarăși seama de descoperirile de la Tariverde, coroborate deocamdată cu descoperirile, mai vechi sau mai noi, în special dela Sinoe, Vadul și Corbul-Capul Midia, nu este exclus ca acest teritoriu să fi fost relativ destul de întins încă din secolul VI î. e. n. Descoperiri viitoare vor arăta dacă el nu era, chiar din această vreme, încă și mai întins, cum și dacă extinderea lui, pînă la limitele atestate de horothesia lui Laberius Maximus, n-a cunoscut cumva — ceea ce este foarte probabil — mai multe etape.

La capătul acestei expuneri, de ale cărei lacune noi cei dintii ne dăm seama, să încercăm, rezumînd, a desprinde concluziile generale ce se degajă din datele pe care le avem pînă acum la dispoziție, în privința vechimii teritoriului rural al Histriei.

⁸⁶ SCIV, IV, 1953, p. 146.

⁸⁷ *Ibidem*, V, 1954, p. 108.

⁸⁸ V. Pârvan, *Raport provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, loc. cit. p. 118. Pentru descoperiri asemănătoare ulterioare, a se vedea, în SCIV, rapoartele de săpături din anul 1950 și urm.; *Histria*, I, 1954, p. 12.

⁸⁹ *Histria*, I, 1954, loc. cit.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 9.

Mai întâi, ținând seama de conceptul de polis, așa cum îl înțelegeau cei vechi, cum și de tezele marxiste, bazate tocmai pe acest concept, nu încapă nici o îndoială că, cel puțin de la constituirea sa ca polis organizată, adică cel mai târziu din sec. VI î. e. n., Istros a trebuit să aibă un teritoriu rural propriu, pentru satisfacerea imediată și directă a nevoilor sale agricole, indiferent, din acest punct de vedere, dacă el a fost achiziționat pe cale pașnică sau prin violență și dacă era exploatat direct sau prin băștinașii dependenți.

Acest postulat teoretic este confirmat de o serie întreagă de documente, din păcate pînă în prezent nu atît de numeroase și de circumstanțiate cum le-am dori pentru toate epocile. Pentru că, dacă în ce privește epoca romană, documente ca *horothesia* lui *Laberius Maximus* nu lasă nimic de dorit, pentru epocile mai vechi trebuie să ne mulțumim cu dovezi mult mai modeste, deși nu lipsite de semnificație. Totuși, cel puțin pentru epoca elenistică, ele sînt — așa cum am văzut — destul de numeroase și de variate, pentru a ne îngădui să constatăm, încă de pe acum, nu numai existența sigură a unui teritoriu rural histrian în această vreme, ci să întrevădem chiar posibilitatea unei lărgiri — a cărei amploare, deocamdată, ne scapă — și a unei atenții sporite pentru preocupările agricole.

Dar, chiar pentru epocile mai vechi, care merg pînă la originile îndepărtate ale Histriei ca polis organizată, unde sîntem reduși, în afară de unele deducții, numai la datele pe care ni le pun la dispoziție descoperirile arheologice, nu este poate prea hazardat să vedem, în cazul unor așezări ca cele de la *Sinoe*, *Vadul*, *Corbul* sau *Tariverde*, nu numai o simplă influență economică și culturală, ci o adevărată dependență teritorială — economică, politică și administrativă. În acest caz, teritoriul rural al Histriei, fără a avea întinderea din epoca romană și, poate, nici pe aceea — intermediară — din epoca elenistică, s-ar arăta a fi fost, încă din sec. VI î. e. n., destul de întins, adică ceva mai puțin de o treime din teritoriul atestat de *horothesia*. Aceasta, se înțelege, după datele pe care le avem pînă acum la dispoziție. Căci cercetări viitoare — de dorit cît mai largi — în împrejurimile Histriei ar putea să aducă, și în această privință, noi și prețioase lumini.

IORGU STOIAN

В СВЯЗИ С ДРЕВНОСТЬЮ СЕЛЬСКОЙ ТЕРРИТОРИИ ИСТРИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Хотя вопрос о сельской территории Истрии уже давно привлекал внимание изучавших это поселение исследователей, он еще далеко не разрешен, даже в отношении древности указанной территории. Если существование сельской территории Истрии в римскую эпоху уже никем не опровергается, чему способствовал ряд документов, среди которых главное место занимает известная горотезия *Лаберия Мак-*

сима (В. Пырван, Истрия IV, 1916, стр. 48 и след.), то, когда речь заходит о предшествующих эпохах, мнения — подчас довольно туманные — расходятся; однако, все исследователи, за исключением одного, сходятся на том, что предполагают существование какой-то эпохи, когда к Истросу не прилежала собственная сельская территория.

Это не столь объясняется недостаточностью сведений, которые все же не вполне отсутствуют, сколь — и особенно — высказанной или невысказанной концепцией, искусственно подразделяющей греческие колонии на земледельческие и торговые, причем, хотя бы временно, Истрос включается в категорию последних. Согласно новейшим исследованиям советских историков (Д. И. Саростьянова, ВДИ, № 1/1953, стр. 92—99; Д. В. Блаватская, Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья, Москва, 1953, стр. 46, 51 и 195), эта концепция не соответствует ни правильно проанализированным и истолкованным фактическим данным, ни концепции античных авторов (Аристотель, Политика IV, (VII), 4, 2, VI (IV), 3, 11 и т. д.; Фукидид, VIII, 27—28) о полисе, ни определению его в известном положении Маркса (формы, предшествовавшие капиталистическому производству, ВДИ, 1940, № 1, стр. 15): «история древнего мира это история городов, но городов, основанных на земельной собственности и земледелии».

При учете этой концепции несомненно, что по крайней мере с момента становления Истроса как организованного полиса, то есть не позже VI в. до н. э., к нему непременно должна была примыкать собственная сельская территория, позволявшая непосредственно и немедленно удовлетворять его сельскохозяйственные потребности; с этой точки зрения безразлично, была ли указанная территория приобретена мирным путем или насилем и возделывалась ли она непосредственно или при помощи зависимого автохтонного населения. Удельный вес эксплуатации вариировал в связи с различными эпохами.

Это теоретическое положение подтверждается рядом, к сожалению, до сих пор не столь многочисленных и обстоятельных документов, как было бы желательно в отношении всех эпох. Если в отношении римской эпохи документы, как горетезия Лаберия Максима, являются исчерпывающими, то для более отдаленных эпох приходится довольствоваться, хотя и не лишними значения, но более скромными доказательствами. Все же, по крайней мере в отношении эпохи эллинизма, они достаточно многочисленны и разнообразны, чтобы можно было уже теперь не только установить достоверное существование истрийской сельской территории в ту эпоху, но даже предугадать возможность ее расширения (масштаб которого пока еще неясен) и повышения интереса к сельскому хозяйству.

Но даже в отношении более отдаленных эпох, восходящих к далеким истокам Истрии как организованного полиса, когда наряду с некоторыми выводами приходится ограничиваться данными археологических раскопок, говоря о поселениях как Синое, Вадул, Корбул или Тариверди (где наряду с местной керамикой были найдены как и в крепости и ближайших окрестностях, многочисленные фрагменты

архаической и классической греческой керамики) быть может, не слишком смело видеть не только простое экономическое и культурное влияние, но подлинную территориально-экономическую, политическую и административную зависимость. В этом случае сельская территория Истрии, не достигавшая протяженности, которой она обладала в римскую и, возможно, промежуточную эллинистическую эпоху, в VI в. до н. э. была еще сравнительно обширной, составляя немного меньше трети территории, указанной в горотезии. Разумеется, это положение основывается на имеющихся до сих пор в распоряжении автора данных. Дальнейшие исследования по возможности широкого масштаба в окрестностях Истрии могли бы пролить новый свет на этот вопрос.

À PROPOS DE L'ANCIENNETÉ DU TERRITOIRE RURAL D'HISTRIA

(RÉSUMÉ)

Bien que le territoire rural d'Histria ait retenu autrefois l'attention des chercheurs qui se sont occupés de cet établissement antique, le problème de ce territoire est cependant loin d'avoir reçu une solution satisfaisante, ne fût-ce qu'en ce qui concerne son ancienneté. Car, si, pour l'époque romaine, toute une série de documents, dont, en premier lieu, la célèbre „horothésie” de Laberius Maximus (V. Pârvan, *Histria* IV, 1916, p. 48 sq), ne permettent plus de mettre en doute l'existence d'un territoire rural d'Histria, par contre, pour les époques antérieures, les avis, souvent assez vagues, sont partagés; tous, à l'exception d'un seul, concordent cependant pour admettre qu'à une certaine époque Histria n'a pas eu de territoire rural.

Il faut en chercher l'explication moins dans l'insuffisance des informations — qui cependant ne font pas entièrement défaut — que, surtout, dans la conception, plus ou moins avouée, qui subdivise artificiellement les colonies grecques en colonies agricoles et colonies commerciales, Histria se trouvant classée, du moins pour un temps, parmi ces dernières. Cette conception, après les récentes recherches de l'historiographie soviétique (D. I. Sarostianova, VDI, n° 1/1953, p. 92—99, D. V. Blavatzki, *Zemledelie v Anticinîh Gosudarstvah Severnogo Prichernomoriia*, Moscou, 1953, p. 46, 51 et 195) ne saurait résister à une juste analyse et interprétation des faits, pas plus qu'elle n'est conforme à la conception des anciens (Aristote, *Politique*, IV (VII), 4, 2, VI (IV), 3, 11 etc.; Thucydide, VIII, 27—28) sur la „polis”, conception énoncée par Marx (*Des formes qui ont précédé la production capitaliste* (en russe) VDI, 1940, n°1, p. 15) dans sa thèse bien connue, selon laquelle «l'histoire de l'antiquité est l'histoire des villes, mais une histoire des villes fondées sur la propriété foncière et sur l'agriculture».

Cette conception ne laisse subsister aucun doute sur le fait que, pour le moins à partir de sa constitution en „polis” organisée, donc depuis le VI^e siècle avant notre ère au plus tard, Histria dut nécessairement posséder un territoire rural propre, pour satisfaire d'une manière immédiate et directe à ses besoins agricoles, qu'il fut acquis pacifiquement ou par violence, qu'il fut exploité directement ou par les indigènes dépendants, dans une mesure qui a pu varier d'une époque à l'autre.

Ce postulat théorique se trouve confirmé par toute une série de documents, jusqu'ici, malheureusement, moins nombreux et détaillés qu'on le désirerait pour toutes les époques. Car si pour l'époque romaine, nous l'avons vu, des textes tels que „l'horothésie” de Laberius Maximus ne laissent rien à désirer, nous devons, pour les époques plus anciennes, nous contenter de preuves beaucoup plus modestes, bien que non dénuées de signification. Elles sont cependant, au moins pour l'époque hellénistique, assez nombreuses et variées pour nous permettre non seulement de constater dès maintenant avec certitude l'existence, à cette époque, d'un territoire rural histrien, mais aussi d'entrevoir des possibilités d'extension dont l'ampleur nous échappe encore, ainsi qu'une attention croissante consacrée à l'agriculture.

Pour les époques reculées, remontant aux lointaines origines d'Histria comme polis organisée, pour lesquelles, à part quelques déductions, nous en sommes réduits aux seules données fournies par l'archéologie, il n'est peut-être pas téméraire, dans le cas d'établissements tels que ceux de Sinoe, Vadul, Corbul ou Tariverde, où, à côté de poterie locale, une abondante poterie grecque, archaïque et classique a été mise au jour sur l'emplacement et dans les environs immédiats de la ville, il n'est pas téméraire, disons-nous, de voir, non seulement une simple influence économique et culturelle, mais aussi la marque d'une véritable dépendance territoriale, économique, politique et administrative. En ce cas, sans atteindre l'étendue qu'il eut à l'époque romaine, ni celle — intermédiaire — de l'époque hellénistique, le territoire rural d'Histria s'avérerait assez étendu dès le VI^e siècle avant notre ère, atteignant un peu plus du tiers du territoire attesté par „l'horothésie”. Cette hypothèse ne s'appuie, bien entendu, que sur les données dont nous disposons jusqu'ici ; les recherches à venir aux environs d'Histria, dont il est à désirer qu'elles soient aussi étendues que possible, pourraient fournir de nouvelles et précieuses clartés sur ce point.
